

Need to Know II.

konference, Odense, 16. až 17. října 2012

► Daniel Běloušek

Od 8. do 9. listopadu 2011 se v Bruselu konal první ročník mezinárodní konference Need to Know s podtitulem Intelligence and Politics, Western and Eastern Perspectives. Konferenci organizoval polský Institut paměti národa (IPN) ve spolupráci s Center for Cold War Studies, působícím na University of Southern Denmark. Na toto jednání navázal letos druhý ročník konference, který se uskutečnil v malebném dánském městečku Odense, tentokrát pod názvem Need to Know II. – Lessons Learned.

Mezinárodní konference se soustředila na význam a působení východních i západních zpravodajských služeb v období po druhé světové válce. Historici z Polska, Dánska, Rakouska, Rumunska, USA a dalších zemí ve svých příspěvcích analyzovali různé metody a formy zpravodajské práce v širším ekonomickém a politickém kontextu. Jednání bylo rozděleno do několika vzájemně provázaných tematických sekcí, věnovaných problematice získávání a řízení lidských zdrojů (tzv. HUMINT), problematice defektorů a jejich motivů pro přeběhlictví, problematice emigrace a také problematice zvládnutí krizí v obecném kontextu. Českou republiku zastupovali Daniel Běloušek z Archivu bezpečnostních složek a Pavel Žáček z Ústavu pro studium totalitních režimů, který předsedal sekci věnované emigraci.

Na úvod konference přivítali účastníky hlavní organizátoři celé akce, prezident polského IPN Łukasz Kamiński a Thomas Wegener Friis z Center for Cold War Studies. U příležitosti zahájení proběhla rovněž slavnostní vernisáž výstavy fotografií s názvem The Cold War: A Short History of a World Divided, kterou připravil T. W. Friis se svými spolupracovníky.

Z programu se podrobněji zmíníme o vystoupeních některých účastníků. Philipp Lesiak a Dieter Bacher z rakouského Ludwig Boltzmann Institute se ve svém příspěvku zaměřili na počáteční fázi studené války v letech 1948 až 1955, kdy se Rakousko vzhledem ke svému geopolitickému postavení stalo centrem špionážních aktivit Východu i Západu. Kolegové mimo jiné kriticky poukázali na to, že limitujícím faktorem z hlediska historického výzkumu je omezený přístup k některým archivním materiálům. Například Američané zpřístupnili pouze archiv zpravodajské služby OSS, působící od roku 1942 do roku 1945. Materiály CIA jsou uvolňovány selektivně a ve své většině nejsou badatelům k dispozici. Pokud jde o britské zpravodajské služby, historik prakticky nemá šanci dostat se k materiálům vojenské rozvědky SAS ani civilní rozvědky MI-6. Z hlediska pramenné základny tak lze čerpat zejména z některých memoárů zpravodajských důstojníků tehdejší doby, které byly publikovány. Na jednu ze základních otázek, tedy kdo byl ve zpravodajských hrách v Rakousku úspěšnější, zda Velká Británie nebo USA, nelze při současném stavu poznání jednoznačně odpovědět.

Daniel Běloušek z Archivu bezpečnostních složek informoval o kauze zpravodajského selhání československé vojenské rozvědky ve Švédsku v roce 1986. Tento neúspěch výrazně oslabil pozici této zpravodajské služby, spadající pod Generální štáb ministerstva obrany, ve vztahu k jejímu rivalovi – Vojenské kontrarozvědce, která byla součástí ministerstva vnitra. V následné diskusi se ukázalo, že hlavní aktér tohoto skoro třicet let starého případu, major švédské armády Alex Lennart Jarven, stále ve Švédsku žije. Otevírá se tak šance na doplnění chybějících částí mozaiky této kauzy, které nelze dohledat v československých archivních materiálech komunistické provenience.

Władysław Bułhak z IPN se ve svém příspěvku věnoval spolupracovníkům polské komunistické rozvědky ve Vatikánu. Soustředil se zejména na období po zvolení papeže Jana Pavla II. v roce 1978, které zintenzivnilo snahu polské rozvědky získat ve Vatikánu spolehlivé spolupracovníky, a to jak z prostředí kněží, tak z prostředí civilních zaměstnanců vatikánských institucí. Vzhledem ke své minulosti byl jedním z nejzajímavějších zpravodajských zdrojů pracovník německé sekce Radia Vaticana Gottfried Kusen, který svou špionážní kariéru začal již za druhé světové války jako důstojník německého abwehru. Po válce měl rovněž spolupracovat s britskou, americkou, a dokonce i sovětskou a polskou zpravodajskou službou. Podle Władysława Bułhaka začal polské rozvědce poskytovat informace od roku 1972.

Na téma polských agentů komunistické rozvědky ve Vatikánu navázal příspěvek Witolda Bagieńskiego z IPN, který účastníky konference seznámil s příklady několika přeběhlíků, kteří uprchli na Západ, zejména do USA. V období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století to bylo téměř dvacet osob působících v různých složkách polské bezpečnostní komunity. Podle Witolda Bagieńskiego převládaly u většiny těchto lidí ekonomické důvody. Přednášející rovněž upozornil, že vzhledem k nedostupnosti archivních materiálů západních zpravodajských služeb máme jen útržkovitou představu o tom, co všechno tito defektoři sdělili CIA, případně dalším zpravodajským službám. Nepochybně šlo o závažné informace, což se ukázalo při návštěvě nejmenovaného důstojníka CIA v Polsku na počátku devadesátých let, když přiznal, že zná prakticky veškerá pravá i krycí jména příslušníků tehdejší polské civilní rozvědky.

Jacek Tebinka z IPN se mimo jiné věnoval rozdílným osudům dvou polských státních příslušníků, z nichž jeden zkomplikoval plány polské rozvědky, zatímco druhý způsobil drobnou roztržku mezi tradičními spojenci – Velkou Británií a Spojenými státy. Prvním případem byl britský historik George Bidvell, který působil v Polsku od roku 1946 jako ředitel pobočky British Council ve Varšavě. Vzhledem k jeho nadstandardním kontaktům na britské diplomatické kruhy jej chtěla polská rozvědka získat jako informační zdroj. Prostředníkem se měla stát spolupracovnice polské rozvědky Anna. Seznámení však proběhlo až příliš úspěšně. George Bidvell se do Anny zamiloval a odmítl návrat do Anglie. S Annou se oženil a požádal v Polsku o politický azyl. Polské státní občanství obdržel v roce 1949. Agentem polské rozvědky se nestal, avšak Varšava se snažila jeho kauzu alespoň propagandisticky využít. Jacek Tebinka v této souvislosti zmínil, že paradoxně někteří důstojníci polské rozvědky odmítli

uvěřit Bidvellovým motivům a podezřívají ho, že je tajným spolupracovníkem britské rozvědky MI-6. Pro tuto spekulaci však nemáme žádné důkazy.

Druhým případem byl polský velvyslanec Witold Rodzinski, který působil v Londýně v letech 1960 až 1965 a v Číně v letech 1966 až 1969. Britská kontrarozvědka MI-5 se domnívala, že pracuje pro KGB, polská rozvědka jej naopak podezřívala z kontaktů s britskou, případně americkou zpravodajskou službou. V roce 1974, když již opustil diplomatické služby a plně se věnoval historické vědecké činnosti, mu Velká Británie odeprěla vízum ke studijní stáži v Cambridge. Witold Rodzinski protestoval a do věci se vložil briský premiér Harold Wilson, který si vyžádal informace od MI-5. Ta mu měla údajně sdělit, že jmenovaný byl agentem KGB. Rodzinski se nevzdal, a když neuspěl u Velké Británie, požádal v roce 1975 o studijní vízum do USA, které obdržel. To způsobilo mezi oběma spojeneckými státy menší spor, neboť Britové s neolibostí nesli, že Američané nerespektují jejich přístup. Podstatné však je, že vzhledem k nedostupnosti příslušných sovětských archivů nemáme dodnes jistotu, zda Witold Rodzinski, který zemřel v roce 1997, s KGB opravdu spolupracoval.

Przemyslaw Gasztold-Sen z IPN analyzoval aspekty problematického spojení mezi komunistickou Varšavou a některými spřátelenými arabskými zeměmi (Sýrie, Egypt, Libye apod.). Připomněl, že polská kontrarozvědka se na polském území střetávala s aktivitami arabských zpravodajských služeb, které byly zaměřeny zejména vůči studentům z těchto zemí, pobývajícím v Polsku. Není bez zajímavosti, že například irácká rozvědka zejména v osmdesátých letech 20. století velmi ostražitě monitorovala komunisticky orientované irácké studenty. Podle polských archivních dokumentů byli tito lidé pod neustálou zpravodajskou kontrolou iráckých rozvědků. Przemyslaw Gasztold-Sen v této souvislosti upozornil, že jsou známy případy, kdy režim Saddáma Husajna neváhal použít i silové prostředky, aby donutil některé z těchto lidí k návratu z Varšavy zpět do Bagdádu.

Příspěvek Marka Kramera z Harvardovy univerzity obrátil pozornost k takřka legendárnímu vojenskému cvičení NATO Able Archer na podzim 1983, které bývá označováno jako druhý neuralgický bod po kubánské krizi, kdy se měl svět opět ocitnout na pokraji jaderné války. Mark Kramer tuto vžitou interpretaci odmítl. Připustil, že v listopadu 1983 napětí mezi oběma mocenskými bloky stoupalo a Rusové se v obecné rovině obávali tzv. nenadálého raketojaderného napadení. Samotné vojenské cvičení sil NATO Able Archer však v Moskvě žádnou paniku nezpůsobilo. Podle materiálů ze zasedání tehdejšího sovětského politbyra a dokumentů, které Američané získali od defektora KGB Olega Gordievského, je zřejmé, že na podzim roku 1983 si nejvyšší vedení Sovětského svazu nepřipouštělo, že by cvičení Able Archer mohlo být rozhodujícím impulzem, který vyústí v nečekaný jaderný útok USA proti SSSR.

Tématem vystoupení Dana Draghii z Institute for the Investigation of Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile byly různé příklady násilných akcí, které režim Nicolae Ceausesca neváhal použít v zahraničí proti svým politickým oponentům. Asi nejznámějším činem tohoto druhu byl teroristický útok na budovu

Rádía Svobodná Evropě v Mnichově z února 1981, který omylem místo rumunské sekce zasáhl sídlo československé redakce. Útok sice provedla teroristická skupina Iliche Ramíreze Sáncheze, zvaného Carlos, ale na objednávku rumunské zpravodajské služby. Na přípravě se podílel její šéf, generál Ion Mihai Pacepa, který na konci sedmdesátých let přeběhl do USA. Dan Draghia zdůraznil, že přímé archivní prameny rumunské provenience k této osobě dosud nejsou k dispozici. V této souvislosti je možno čerpat ze zahraničního tisku a rovněž z četných publikací, které I. M. Pacepa v USA publikoval. Není bez zajímavosti, že až v roce 1999 nařídil rumunský Nejvyšší soud zrušit Pacepovi rozsudek smrti a obnovit jeho vojenskou hodnost. Rumunská vláda zpočátku odmítala rozsudku vyhovět, teprve v prosinci 2004 byla Ion Mihai Pacepovi vrácena hodnost generála.

V konferenčním sále.
Foto autor.

Do nedávné minulosti vrátil účastníky konference příspěvek Michaela Andregga z University St. Paul of Minnesota, který mimo jiné silně kriticky zhodnotil politiku prezidenta George Bushe mladšího, vedoucí k odstranění režimu Saddáma Husajna. Podle Michaela Andregga byla válka v Iráku postavena na fatálním selhání zpravodajských služeb, které pramenilo ze skutečnosti, že CIA a další složky americké bezpečnostní komunity zcela ztratily objektivitu a nepravdivě přitakávaly politikům v tom, co chtěli slyšet – tedy, že Saddám Husajn má k dispozici zbraně hromadného ničení. Michael Andregg tento přístup označil za „kovbojskou mentalitu“, z něhož se Amerika podle jeho názoru doposud nepoučila.

V příspěvcích mnohých účastníků konference zaznívalo, že objektivitě historického výzkumu brání dosud ne zcela otevřené archivy některých západních demokratických států, o problematické situaci se zpřístupňováním archiválií v Ruské federaci

či dalších státech tohoto regionu ani nemluvě. Badatelům jsou tak k dispozici především materiály z archivů evropských postkomunistických zemí, které v revolučním období přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století byly poznamenány větším či menším procesem živelné skartace.

Česká republika je na tom v porovnání s některými zeměmi typu Rumunska velmi dobře. Drtivá většina materiálů provenience komunistických bezpečnostních složek je na základě liberálně pojatého zákona č. 499/2004 Sb. přístupná odborné i laické veřejnosti. Z dochovaných archivních materiálů tak můžeme podrobně zrekonstruovat případy, kdy byl někdo, kdo pracoval pro západní zpravodajské služby (ať už domněle nebo skutečně) zatčen, vyšetřován, či dokonce odsouzen. Problém, který však v této souvislosti přetrvává, spočívá v tom, že často známe pouze jednu stranu příběhu. Znamená to, že úspěšné zpravodajské operace západních zemí vůči státům bývalého komunistického bloku, které tamní bezpečnostní orgány neodhalily, tak vzhledem k nedostupným archivním materiálům zůstávají historikům dosud neznámé.